

ДЖЕРЕЛА

1. Девина Р.А., Илларионова И.В., Ребрикова Н.Л., Бойко В.А., Кронфельд Я.Г., Дорохов В.Б., Логачева Т.В. Микроклимат церковных зданий. Основы нормализации температурно-влажностного режима памятников культовой архитектуры. Москва : ГосНИИР, 2000. 120 с.

2. ДБН В.1.1-31:2013 Захист територій, будинків і споруд від шуму. Київ : Мінрегіон, 2014. 75 с.

3. Науково-виробничий комплекс «Клімат» Звіт про науково-дослідну роботу «Розробка науково-обґрунтованої концепції температурно-вологісного режиму Софійського собору в ув'язці з системами заміру параметрів мікроклімату». Київ, 2004. 92 с.

Molochkova N.M, Nishchuk L.O. Features of preservation of monuments of shared architecture

Providing the necessary microclimate parameters is quite a challenge for any museum space. Especially for places of worship and ancient temples. According to Ukrainian and European standards, the preservation of the interior and the enclosure structures in places of worship (monuments) is a priority compared to creating comfortable conditions for visitors and staff of the museum, which must be taken into account when operating the building.

The temperature and humidity mode (hereinafter THM) in the monuments is set according to the current standards: relative humidity $\varphi = 50 \pm 5\%$, air temperature $t = 18 \pm 2^\circ\text{C}$. Safe relative humidity limits for non-air-conditioned premises are 50–65%. For preserving and safe use of monuments it is obligatory required to observe the following permissible limits of daily fluctuations: t up to 2°C and φ up to 5%. But it should be noted that in case of joint use of monuments – during worship services, these indexes increase due to the moisture brought in by visitors, which leads to deviation from the norms.

There are four cult architecture monuments of joint museum and church use in National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv»: St. Sophia Cathedral, Refectory, St. Andre's and St. Cyril's churches.

St. Sophia Cathedral is an architectural monument of the beginning of the 11th century, the oldest and the main temple of the country. According to the conducted researches, providing the existing system of ventilation and heating with long-term adaptation of the building to the conditions of operation, the THM should be within: in the cold season $t = 14 - 16^\circ\text{C}$, $\varphi = 45 - 55\%$; in the warm season $t = 20 - 22^\circ\text{C}$, $\varphi = 50 - 60\%$

In addition, there should be no more than 150–200 people in the warm period and 100–150 people in the cold period in the Cathedral at the same time.

Church services are held relatively rarely in St. Sophia Cathedral, but in almost every case there are negative consequences of using the monument. Thus, both mechanical damage to the walls and the floor and disturbance of the THM within the Cathedral were observed during the ceremony of presentation of Tomos (December 15, 2018) and the Metropolitan Epiphany's Enthronement (February 3, 2019) with a large gathering of equipment and people (about 700). Fluctuations in temperature Δt of 2.7°C and relative humidity $\Delta\varphi$ of 21.4% were recorded. Therefore, considerable condensation was formed on the windows of the 1-st and 2-d floors as a result of a sharp increase of humidity in the Cathedral. Dysfunction of the modes contributes to the deterioration of the microbiological condition, which is poses a threat and leads to the reproduction of already identified fungi and bacteria dangerous for monumental painting.

St. Andrew's Church is a landmark of Kyiv, a monument of architecture of the mid-18th century. The author of the project is the famous architect B. Rastrelli. The monument is currently undergoing the process of restoration, including the significantly damaged interiors – through the ruthless use of the monument by the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC) since 1992. During the period of joint use in the cold (January–February) and spring transitional (March–April) periods of the year, when a significant number of church services (Christmas, Baptism, Easter) were held, the relative humidity inside the building increased to 70% and more, and daily fluctuations were Δt up to 2.5°C , $\Delta\varphi$ up to 16%, which is much higher than the current norms.

Repeatedly in St. Andrew's Church there were 1) violations of sanitary standards (dirt, candle stumps, wax on church inventory, marble floor, interior items); 2) soot (use of cheap paraffin candles), distortion and peeling of the paint layer on the icons; 3) peeling of the colorful layer on the walls, scuffs and soot on the iconostasis carving; 4) violation of fire regulations - burning of candle buckets, protective rugs.

According to the Decree of the President of Ukraine dated 2018, after restoration St. Andrew's Church will be in joint use of the Conservation Area and Orthodox Church of Constantinople.

In 2019, «The regimes of use of St. Andrew's Church» have been developed and approved by the Ministry of Culture. This document contains information about additional conditions of the church operation in case of using it as a place of worship, it provides for a limitation on the number of visitors and parishioners to 50 people at the same time and a prohibition on the use of candles in the interior of the church.

St. Cyril's Church – a monument of architecture of the 12th century – and Refectory (Warm Sophia) – a monument of architecture of 18th century – are also used in conjunction with the Ukrainian Orthodox Church of Moscow and Kyiv Patriarchates. Here it was possible to maintain more comfortable conditions for keeping the microclimate inside the temples. In St. Cyril's Church the services are held on weekends and holidays without candles, in the Refectory (authentic painting is not preserved) – daily with a small number of candles and with a limited number of people.

Key words: architectural monuments, religious buildings, microclimate, temperature and humidity regime, monumental painting, iconostasis, candles, soot, modes of use of the monument.

REFERENCES

1. Devina, R.A., Illarionova, I.V., Rebrikova, N.L., Boyko, V.A., Kronfeld, Ya.G., Dorokhov, V.B. (2000). *Mikroklimat tserkovnykh zdaniy. Osnovy normalizatsii temperaturno-vlazhnostnogo rezhima pamyatnikov kul'tovoy arkhitektury*. [Microclimate of church buildings. The basics of normalizing the temperature and humidity mode of monuments of cult architecture]. GosNIIR, Moscow. [in Russian].

2. DBN V.1.1-31:2013 (2014). *Zakhyst terytorii, budynkiv i sporud vid shumu*. [Protection of territories, buildings and structures from noise]. Kyiv: Mynrehion. [in Ukrainian].

3. Arkhiv viddilu NZSK. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu (2004) *Rozrobka naukovo-obhruntovanoi kontseptsii temperaturno-volohishnoho rezhymu Sofiiskoho soboru v uviaztsi z systemamy zamiru parametru mikroklimatu*. [Climate Research and Production Complex "Climate" Report on Research Work "The development of a scientifically based concept of the temperature and humidity mode of St. Sophia Cathedral in conjunction with systems of measuring"] Kyiv: Naukovo-vyrobnychiy kompleks «Klimat». [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 726.2-523.4:72.02(477) «195/200

О.Д. Романченко

**РЕСТАВРАЦІЯ БУДИНКУ МИТРОПОЛИТА
АРХІТЕКТУРНОГО АНСАМБЛЮ
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ
У 1950-60-х РОКАХ**

Стаття присвячена висвітленню історії науково-реставраційних робіт, виконаних у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. на пам'ятці архітектури – Будинку митрополита архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври під керівництвом Є. Пламеницької.

Ключові слова: Будинок митрополита (Митрополичий будинок), реставрація, Києво-Печерська лавра, пам'ятка архітектури, Є. Пламеницька.

Архітектурний ансамбль Києво-Печерської лаври, який становить видатну культурну цінність світового значення, зазнав значних руйнувань під час Другої світової війни. Найбільш значні пошкодження були завдані будівлям і спорудам Верхньої лаври.

Практично відразу після закінчення війни на території Лаври розгортаються масштабні реставраційно-відновлювальні роботи. Ці роботи значною мірою сприяли становленню школи української реставрації, розвитку методології реставраційної справи, формуванню цілої когорти вітчизняних архітекторів-реставраторів.

Метою даної статті є висвітлення невідомих сторінок історії науково-реставраційних робіт, пов'язаних з ім'ям українського архітектора-реставратора Є. Пламеницької,

Рис. 1. Будинок митрополита. Сучасний стан. Загальний вигляд з боку головного фасаду. Фото О. Романченка

які були виконані наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років на одній із знакових пам'яток архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври – Будинку митрополита на території Верхньої лаври.

Євгенія Михайлівна Пламеницька (1927–1994) – одна із зачинателів української реставраційної школи, творчий шлях якої розпочався на об'єктах Лаврського ансамблю. Практично відразу після закінчення Київського державного художнього інституту – з 1953 року вона розпочинає роботу в Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстернях (РСНРВМ). Митрополичий будинок став одним із перших значних творів в її творчій біографії [1].

Указана будівля, яка має винятково складну «будівельну біографію» [2], була резиденцією архимандритів – настоятелів Києво-Печерської лаври, митрополитів Київських і Галицьких [3] (з 1786 р. Лавра була підпорядкована Київському митрополиту, котрий вважався її священноархимандритом). Будівля має статус пам'ятки архітектури національного значення, а також є важливим компонентом, що формує комплекс Соборної площі Верхньої лаври [4] (Рис. 1).

Стан пам'ятки перед початком виконання реставраційних робіт.

Пам'ятка зазнала значних пошкоджень у роки Другої світової війни, зокрема, внаслідок потужного вибуху в Успенському соборі 3-го листопада 1941 року. Під час окупації Києва 1942–1943 рр. значних руйнувань будівлі завдала також німецька контора з розбирання споруд та вилучення металевих і будівельних матеріалів на території Лаври (понад 47% втрат від загального об'єму) [3].

Руйнування і втрати були зафіксовані в акті огляду технічного стану пам'ятки, складеному в січні 1958 року перед початком реставраційних робіт. Акт склали представники РСНРВМ архітектори В. Петичинський, Є. Пламеницька та інженер П. Мезь. Варто зазначити, що від Держзаповідника «Києво-Печерська лавра» в акті вказаний тогочасний інспектор з охорони пам'яток архітектури С. Кілессо – знаний український історик архітектури і мистецтвознавець [5, с. 1–5].

У результаті огляду було встановлено, що загальний стан пам'ятки незадовільний. Повністю відсутні покрівля, перекриття другого і частково першого поверхів, підлоги, заповнення віконних і дверних прорізів, внутрішнє оздоблення. Стіни мали сліди численних перероблень (розбирання, пробивки, домурування). Вінцеві карнизи, верхні частини стін зруйновані. Наличники вікон, горизонтальні тяги в незадовільному стані. Цегляні склепіння

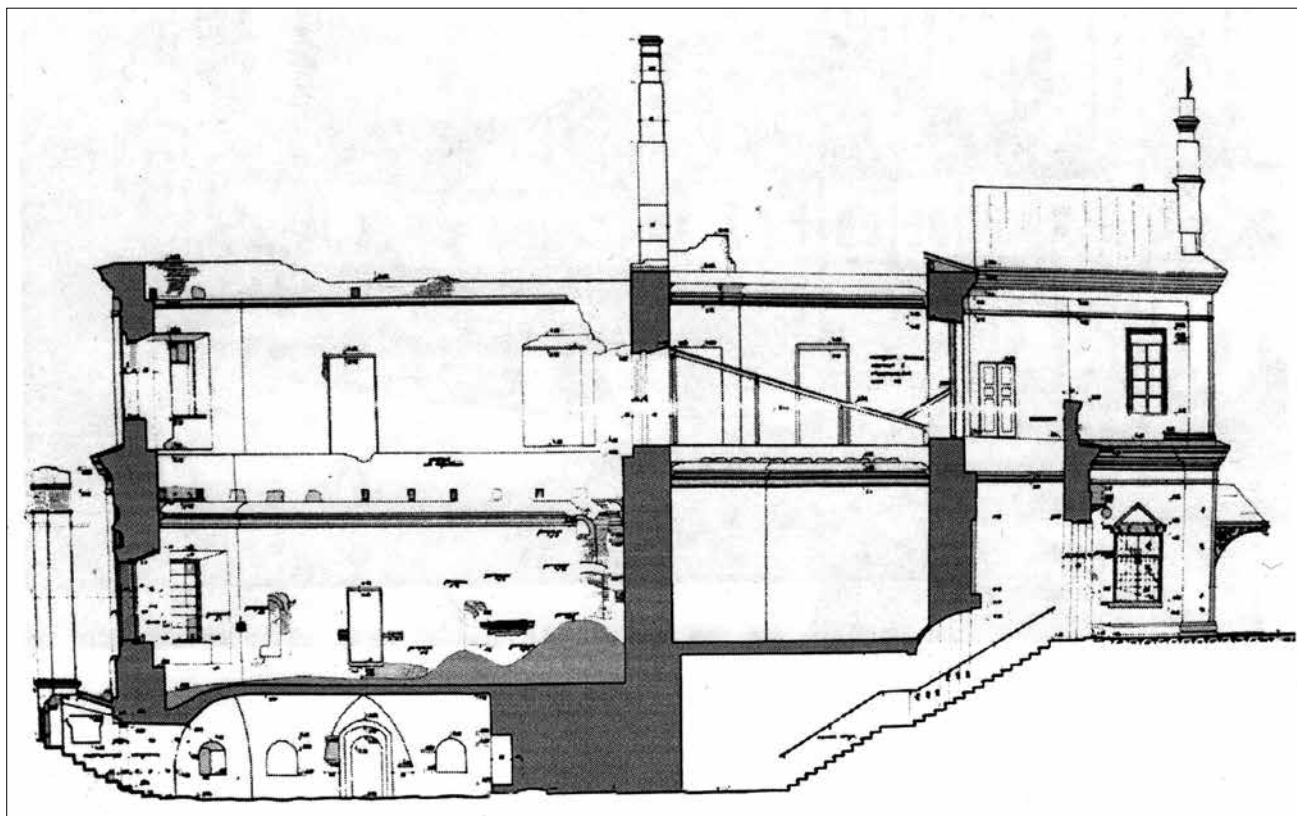

Рис. 2. Поздовжній розріз Будинку митрополита. Обмірне креслення. 1959 р.

в частині приміщень першого поверху втрачені (однак, їхні сліди простежувалися на стінах). Склепіння, що збереглися, перебували переважно в незадовільному стані. Форма всіх віконних прорізів змінена, більшість дверних прорізів пробиті наново, а старі замуrowано. Штукатурка зовні і всередині потребувала повного відновлення. На північному фасаді весь цоколь закритий шаром ґрунту. Від двоярусної тераси на південному фасаді залишилося лише шість пошкоджених цегляних стовпів і кілька прогнилих дерев'яних балок. У цілому, згідно з висновком фахівців, Митрополичий будинок потребував не лише відтворення втрачених конструкцій, але й укріплення існуючих [5, с. 1–5].

Наукові дослідження пам'ятки.

Роботи на пам'ятці здійснювалися у відповідності до чинного на той час пам'яткоохоронного законодавства та науково-методичних документів, зокрема «Інструкції про порядок обліку, реєстрації, утримання, реставрації пам'ятників архітектури, що перебувають під державною охороною» (1949 р.) [6, с. 67].

Детальний обмір і натурні дослідження пам'ятки виконали в 1958–1959 рр. архітектори В. Петичинський, Є. Пламеницька, Є. Гусева, А. Кулагін, конструктор В. Захарченко, технік В. Шляховий. На стадії попередніх робіт архітектурно-археологічними обмірами були зафіксовані плани, фасади, розрізи і деталі будівлі (Рис. 2). Під час натурних досліджень виконано 145 зондажів по першому поверху і 27 по другому, здійснено фотофік-

сацію всіх етапів робіт [7, с. 3].

Паралельно науковий співробітник А. Аль вивчав архівні матеріали і історико-літературні джерела [7, с. 3], якими було підтверджено дані, отримані в результаті натурних досліджень. Найдавніший виявлений документ щодо історії спорудження Будинку митрополита датований 1795 роком [7, с. 5].

Під час передпроектних натурних наукових досліджень Є. Пламеницька з'ясувала важливі етапи створення та трансформації об'єкта. Зокрема, спростовано установлені уявлення щодо первісного ядра будівлі [8, с. 55; 9, с. 96]. Встановлено, що її давнє ядро складає одноповерхова трикамерна кам'яниця розміром у плані 32 x 14 м, зведена у 1727 р. [7, с. 30] за часів архімандрита Києво-Печерської лаври Іоанікія Сенютовича [10] на місці знищених пожежею 1718 р. дерев'яних архімандричих покоїв [3].

Натурними дослідженнями було виявлено ряд важливих деталей архітектурно-декоративного оздоблення фасадів давнього ядра будинку, зокрема: пілястри з декоративними нішами, утопаючі профілі яких первісно були пофарбовані в інтенсивно червоний колір. Такого ж кольору були нижні площини профільованого вінцевого карнизу. Між пілястрами влаштовувались віконні прорізи з прямокутними наличниками і лучковими сандриками. Над кожним сандриком і у верхніх частинах пілястр містились круглі декоративні ніші. Профільований вінцевий карниз і цоколь кріпувались на пілястрах [7, с. 20–21]. Всі ці деталі архітектурно-декоративного оздоблення

Рис. 3. Загальний вигляд Будинку митрополита з південного сходу. Хромолітографія. 1902 р. Фрагмент

робили фасади будівлі, вирішеної у бароковій стилістиці, дуже пластичними.

З'ясовано, що на південному фасаді вхід був розміщений у центрі середнього приміщення, але дещо зміщений від осі (при цьому пілястри розміщено симетрично – по чотири). На головному північному фасаді вхід містився точно по центру будівлі, однак пілястри розміщувалися несиметрично: справа – п'ять, зліва – чотири [7, с. 34]. Таке рішення, очевидно, зумовлювалося необхідністю парадного вирішення головного фасаду будівлі – вхід до неї мав бути по центру вінцевого фронтона.

Було встановлено, що первісний трикамерний одноповерховий будівельний об'єм уже через чотири роки стає двоповерховим з північним тамбуром. Також з'ясовано, що у 1752–1761 рр. (у період керування Лаврою архімандрита Луки (Білоусовича) [10] відбулася важлива трансформація будівлі – паралельно до вже існуючого двоповерхового об'єму на відстані близько двох метрів із південного боку приєднався ще один П-подібний у плані двоповерховий корпус. Перепад відміток цоколів північного і південного корпусів складав близько 20 см [7, с. 18]. У 1823 р. обидва ці корпуси об'єднали спільним дахом [7, с. 32].

З метою збереження конструкційної міцності прилеглої давнішої трикамерної споруди, а також зважаючи на складний характер рельєфу, двоповерховий корпус добудований до неї з двометровим відступом. Підвищенню стійкості прибудованого корпусу, розташованого у зсувонебезпечній зоні, сприяли влаштовані під ним підвальні приміщення.

Вбачається необхідним наголосити, що в результаті цієї добудови Будинку митрополита перетворився із дещо архаїчної трикамерної кам'яниці у модерну монументальну будівлю палацового типу із парадним чоловим фасадом та тильним фасадом із широкою терасою, фланкованою гранчастими ризалітами, зорієнтованими в бік Митрополичого саду [11, с. 231]. Гранчасті ризаліти південного фасаду лаврського Будинку митрополита, власне, є алюзією на подібні фасадні елементи Митрополичого будинку Києво-Софійського монастиря.

Протягом XIX – початку XX ст. Митрополичий будинок з усіх боків обріс численними архітектурними на-

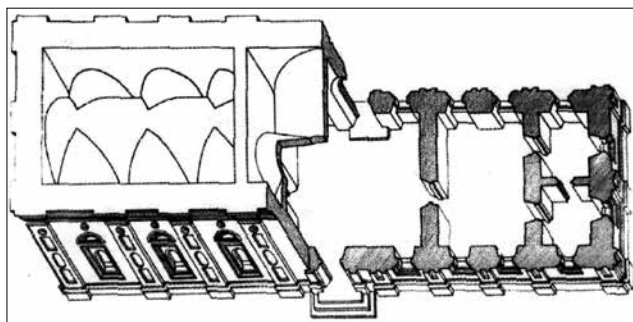

Рис. 4. Реконструкція Будинку митрополита на перший будівельний період. Автор Є. Пламеницька. 1963 р.

шаруваннями в стилістиці історизму та еkleктики, майже повністю втративши риси барокового палацу (Рис. 3).

Особливо значною за об'ємом була домова Серапіонівська (після перебудови – Михайлівська) церква, прибудована у 1809 р. до південно-західного кута Митрополичого будинку [7, с. 6]. Кардинальні перебудови цієї церкви, виконані у другій половині XIX ст., значно змінили первісну композицію пам'ятки. Остаточо давня частина будівлі повністю зникла за пізнішими нашаруваннями у 1904–1905 рр., коли її східну частину розібрали і натомість прибудували великий двосвітний об'єм Благовіщенської церкви, а невдовзі за одноповерховою прибудовою зникла частина первісного північного фасаду [7, с. 7].

Етапність зведення та перебудов цієї визначної історичної будівлі, які були встановлені під час досліджень, викладено в статті Є. Пламеницької «Атрибуція споруди, зображеної на гравюрі 1758 р.» [12]. Авторка проілюструвала статтю власною графічною реконструкцією первісного вигляду Митрополичого будинку станом на 1727 рік (Рис. 4).

Аналізуючи об'ємно-просторове вирішення первісного ядра Митрополичого будинку та порівнюючи його з спорудами лаврської друкарні і книгарні, Є. Пламеницька висловила думку щодо існування на початку XVIII ст. на території Лаври «архітектурної школи, котра й розробляла певний тип споруд» [12, с. 145]. У даному випадку, очевидно, мова може йти про існування не школи, а будівельної артілі. Силами цієї артілі після катастрофічної пожежі 1718 року на території Верхньої лаври у стислі терміни було зведено декілька трикамерних кам'яниць для забезпечення першочергових потреб функціонування монастиря. Зведені кам'яниці являли собою «модульні» споруди, близькі до народного житлового будівництва типу «хата на дві половини». Наразі ці кам'яниці можна простежити, зокрема, у будівельних об'ємах корпусів № 7, 12, 20 Верхньої лаври. Разом з тим, слушним видається твердження Є. Пламеницької щодо участі у спорудженні Митрополичого будинку Степана Ковніра [12, с. 145]. Цей «кам'яного будівництва майстер» на початку XVIII ст. брав активну участь у відбудовчих роботах у Лаврі [13, с. 105].

Розроблення проекту реставрації.

Проект реставрації Будинку митрополита розроблявся згідно з плановим завданням, виданим дирекцією Київ-

Рис. 5. Західний фасад Будинку митрополита. Сучасний стан. Фото О. Романченка

ського державного заповідника-музею «Кієво-Печерська лавра» з метою його пристосування для розміщення музею українського мистецтва [14, с. 1–2]. Пристосування пам'ятки для музейної функції дозволяло максимально повно розкрити її історико-культурну цінність. При цьому передбачалося розташування на першому поверсі адміністративних кімнат, на другому – виставкових приміщень. Однією з основних умов такого характеру пристосування пам'ятки було виключення зустрічних потоків екскурсантів. Планове завдання передбачало здійснення авторського нагляду за виконанням реставраційних робіт, а після їх завершення складання наукового звіту. Особливо відзначалося, що в процесі реставрації можливі додаткові дослідження з обов'язковою їх фотофіксацією [14, с. 1–2].

Концепцією реставрації передбачалося «чим більше звільнити пам'ятку від пізніших архітектурних нашарувань, які не являють собою ніякої художньої цінності і повернути пам'ятці її первісний вигляд, тим самим доповнити ще одним архітектурним витвором XVIII ст. чудовий ансамбль Кієво-Печерської лаври» [15, с. 2].

Завдання проекту реставрації Митрополичого будинку полягало у його відновленні станом на 1823 р., тобто реставрації двох барокових корпусів під спільним дахом, із частковим збереженням одноповерхової південно-захід-

ної прибудови колишньої домової церкви. Усі інші прибудови, а саме: двоповерховий балкон на кам'яних стовпах з боку південного фасаду, двоповерхова прибудова на західному фасаді і одноповерхова прибудова на північному розбиралися. Фасади передбачалося відновити в первісному вигляді з реставрацією та відтворенням барокових архітектурно-декоративних деталей і елементів, знищених під час перебудов, сліди яких, однак, чітко читалися на площинах фасадів [7, с. 8].

Під час розроблення проєктних рішень певні складності виникли з реставрацією західного фасаду. Після знесення пізнішої двоповерхової прибудови на цьому фасаді оголилася вертикальна щілина-коридор шириною близько двох метрів, який розділяв паралельно розташовані північний і південний корпуси. Проєктом пропонувалося два варіанти вирішення західного фасаду. Перший варіант передбачав маскування щілини цегляною стінкою із віконним прорізом урівень із загальним фасадом. Другий варіант, який був прийнятий за основу, привертав до себе увагу креативністю рішення: відверто розкрита щілина між корпусами заповнювалася прозорою стінкою із армованих склоблоків, чим підкреслювалася різночасність північного і південного корпусів (Рис. 5). При цьому, профілі цоколів, вінцевих і міжповерхових карнизів

Рис. 6. Правий ризаліт південного фасаду Будинку митрополита з боку Митрополичого саду. Фото кінця 1950-х рр.

обох корпусів огинали зовнішні кути і заходили в цю щілину між корпусами [7, с. 8–9].

На тильному південному фасаді замість двоповерхової галереї, що перебувала в аварійному стані і підлягала демонтажу, передбачалося відновити первісну дерев'яну веранду, вихід на яку мав здійснюватися через західний проріз східного ризаліту [7, с. 9] (Рис. 6).

Планування інтер'єрів Митрополичого будинку відновлювалося на період 1727–1809 рр. за виключенням північно-східних кімнат першого і другого поверхів, демонтованих під час зведення Благовіщенської церкви в 1905 році [7, с. 9].

Таким чином, авторка проєкту реставрації пам'ятки Є. Пламєницька, діючи в межах тогочасної пам'ятоохоронної парадигми, успішно реалізувала поставлені завдання щодо реставрації та пристосування пам'ятки. Запропоновані рішення відображали тогочасний рівень розвитку пам'ятознавства і вважалися прийнятними, оскільки постулати Міжнародної хартії про збереження та реставрацію пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія) щодо «збереження нашарування різних епох, привнесених у створенні пам'ятки» [16, с. 78], а також про те, що «збереження єдності стилю не є метою процесу реставрації» [16, с. 78] ще не були офіційно сформульовані (Венеційська хартія прийнята ІКОМОС у 1965 році).

Разом з тим, на ухвалення проєктних рішень певний

Рис. 7. Проведення реставраційно-відновлювальних робіт на Будинку митрополита. Загальний вигляд з півдня. Фото початку 1960-х рр.

вплив мали ідеологічні мотиви. Зокрема, знесення другого поверху західної прибудови, в якій містилася домована церква, відповідало тогочасним партійним та урядовим рішенням про посилення антирелігійної кампанії. У руслі цих рішень засуджувалась участь державних органів у реставрації культових споруд, що не мають визначної наукової, історичної та художньої цінності або втратили її внаслідок руйнування і перебудов [17, с. 21].

Реставраційні роботи на пам'ятці.

Перед початком реставраційних робіт по всіх фасадах було проведено очищення стін від пошкодженого штукатурного шару, заін'єктовано тріщини, заповнено цеглою вибоїни. Верхні вивітрені ряди кладки стін і вінцевих карнизів підлягали розбиранню і перекладанню. Склепіння мали ремонтуватися тільки із застосуванням цегли, але не дірчастої. Цегла, отримана від розбирання як внутрішніх, так і зовнішніх стін, підлягала повторному використанню. Фасади передбачалося не штукатурити, а затирати вапняним розчином товщиною не більш 0,5 см і не під «правило», а брезентовою рукавицею та білито вапном [15, с. 5] (Рис. 7).

Втрачені конструкції вальмового даху із слуховими вікнами відбудовувались дерев'яними, покрівля виконувалась з металу. Під час виконання покрівельних робіт було виявлено сліди первісного прилягання конструкцій даху митрополичого будинку до торця західної стіни сусідньої Благовіщенської церкви і замість проєктного рішення, згідно з яким гребінь даху підходив до стіни, реалізовано інше – він підійшов до неї вальмом з ухилом [7, с. 12].

Стіни і склепіння в інтер'єрах передбачалося густо затирати вапняним розчином і білити. Підлоги першого і другого поверхів відтворювалися дощатими. Стелі другого поверху відтворювалися пласкими дерев'яними з різьбленими балками. Усі столярні роботи виконувались із дуба, за виключенням внутрішніх рам вікон. Відомо, що інтер'єри будівлі первісно були пишно декоровані настінними розписами [7, с. 56], однак документальних свідчень про їх виявлення під час натурних досліджень кінця 1950-х – початку 1960-х років віднайти не вдалося.

Рис. 8. Виконання реставраційних робіт об'єму двоповерхового тамбура з боку головного фасаду Будинку митрополита. Фото початку 1960-х рр.

Незадовго до завершення виконання реставраційних робіт замовник – Музей українського мистецтва – побажав змінити рішення щодо входу в музей (згідно з проектом вхід передбачався із східної сторони тамбура, на його первісному місці). Йдучи назустріч побажанням замовника, авторка проекту перенесла головний вхід на північний фасад тамбура на місце віконного прорізу (при цьому зберігалася верхня частина наличника цього віконного прорізу і трикутний сандрик над ним) (Рис. 8). По другому поверху після додаткових досліджень було віднайдено первісне профілювання наличників віконних прорізів [7, с. 16].

Реставраційні роботи на пам'ятці проводились протягом 1959–1963 рр. під керівництвом виконробів Тузмана, Варламенка, Ковальова, Малиновського [7, с. 4] (на жаль, імена цих осіб в архівних документах відшукати не вдалось). У травні 1963 року об'єкт був прийнятий в експлуатацію державною комісією з оцінкою «відмінно» [7, с. 4].

Під час проведення реставраційно-ремонтних робіт Є. Пластицька зафіксувала такі відступлення від проекту:

- засклення прорізу на західному фасаді між північним і південним корпусами виконано не склоблоками, а простим склом (Рис. 9);
- на південному фасаді не відтворено втрачену дерев'яну терасу, тому проєктовані два виходи на неї не зроблені;
- на північному фасаді одноповерхового західного об'єму не виконані профільовані наличники віконних і двер-

Рис. 9. Засклення прорізу на західному фасаді між північним і південним корпусами Будинку митрополита. Сучасний стан. Фото О. Романченка

них прорізів, оскільки їхні сліди не знайдені;

- на північному фасаді основного об'єму не розібрали одноповерхову прибудову, а також на місці первісного лівого вікна тамбура зроблено дверний проріз; у зв'язку із цим запроєктований вхід із східного боку тамбура був закладений;

- передбачене проектом пофарбування декоративних елементів фасадів у первісний червоний колір (кругла ніша пілястри, валик над нею, нижні полицки вінцевого карниза першого поверху і наличників віконних прорізів цього ж поверху) не виконано.

Запропонований автором проекту альтернативний варіант пофарбування (частина декоративних елементів західного фасаду) також не виконано. Із усіх перелічених відхилень автор проекту вважала останню і передостанню позиції такими, які найсуттєвіше вплинули на первісний вигляд пам'ятки [7, с. 17–18].

Слід відзначити, що окремі нереалізовані проєктні рішення залишаються актуальними і на даний час. Зокрема, це стосується відтворення втраченої дерев'яної веранди, яка дозволила б надати завершеності садовому фасаді Будинку митрополита. Також видається доречним виконати хоча б фрагментарне відтворення поліхромії деко-

ративних елементів фасаду будинку. Під час виконання чергових ремонтних робіт на пам'ятці варто було б повернутися до авторського рішення щодо застосування щільних на західному фасаді між північним і південним корпусами склоблоками.

Дослідження пам'ятки в процесі реставраційно-ремонтних робіт.

Під час виконання реставраційних робіт на пам'ятці з'явилась можливість зробити глибинні зондажі для уточнення часу появи двоповерхового тамбура на північному фасаді. Зондаж показав, що міжповерховий карниз у місці прилягання тамбура до північної стіни проходить по північній стіні. Також по другому поверху між північною стіною корпусу і тамбуром виявлена перев'язка, а по першому її не було [7, с. 28]. Таким чином, у результаті натурних досліджень доведено, що первісно одноповерховий об'єм не мав тамбура.

У процесі реставрації було запропоновано відтворити на другому поверсі тамбура головного (північного) фасаду великий віконний проріз замість існуючих двох менших (підстава: обмірне креслення архітектора А. Меленського, який зафіксував північний фасад у першій третині XIX ст.) [8, с. 55]. На бокових фасадах тамбура, на цьому ж поверсі вирішено залишити існуючі вікна, оскільки не виявлено достатніх підстав для їх зміни [7, с. 29].

У зв'язку з прокладенням теплотраси під час реставраційних робіт з'явилась можливість з'ясувати наявність підвалу під північним корпусом. У ході робіт було виявлено відгалуження підземного ходу довжиною 6 метрів, що закінчувалося цегляною закладкою. Подальші дослідження підвалів під Митрополічим будинком не проводились. Отримані дані дозволили автору проекту висловити припущення, що під північним корпусом Будинку митрополита можлива наявність підвалу, пов'язаного із загальною системою підземних ходів Верхньої лаври [7, с. 26–28].

Висновки.

Проект реставрації Митрополічого будинку та роботи, виконані на його підставі наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років, ілюструють важливий етап післявоєнної відбудови Лаврського ансамблю, а також тогочасний рівень розвитку реставрації пам'яток архітектури як наукової дисципліни. Проектні рішення щодо максимального розкриття первісного об'єму пам'ятки, суб'єктивні оціночні судження щодо художнього рівня пізніших нашарувань, знесення пізніших прибудов (зведених за участю відомих архітекторів, зокрема, П. Спарро, І. Владимириова, Л. Станзані та ін.) [3] на сьогодні вбачаються недостатньо переконливими, однак на той час вони вважалися прийнятними. До того ж, у 1950-х – 1960-х роках на державному рівні посилювалась ідеологічна боротьба з релігією, що також певним чином вплинуло на проектні рішення. Разом із тим, слід відзначити високий рівень проведених натурних наукових досліджень пам'ятки (архітектурно-археологічні обміри, численні зондажі та шурфи; дослідження архівних документів, фотофіксація

результатів досліджень), які дозволили встановити будівельну історію цієї пам'ятки.

Загалом, проект реставрації Будинку митрополита – цінної пам'ятки цивільної української мурованої архітектури початку XVIII ст. – є етапним твором визначного українського архітектора-реставратора Є. Пламєницької, реалізація якого певною мірою забезпечила цілісність архітектурного комплексу Соборної площі Верхньої лаври у стилістиці українського бароко, що стало вагомим фактором ухвалення рішення про внесення ансамблю Києво-Печерської лаври до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Визначна універсальна цінність цього об'єкта всесвітньої спадщини багато в чому є результатом проведених на його будівлях-пам'ятках комплексних реставраційних робіт у 1950–60-х роках.

ДЖЕРЕЛА

1. Логвин Н. Євгенія Пламєницька. URL: <https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/554-Євгенія-Пламєницька/>.
2. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог. Дом митрополита (корпус № 2). URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/pamyatniki_ua1/pamyatniki_ua1_078.html.
3. Будинок митрополита 1727–1867, в якому проживали відомі церковні та державні діячі. Звід пам'яток історії та культури. URL: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/lavra/verhnya-teritoriya-lavri-1120-st/budinok-mitropolita-1727-1867-v-yakomu-prozhivali-vidomi-tserkovni-ta-derzhavni-diyachimistilis-upravlinnya-lavrskogo-muzeyu-kultiv-ta-pobutu-i-vseukrayinskogo-muzeynogo-mistechka-viddil-stankovogo>.
4. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Будинок митрополита». Документ НКПЗКЗ.
5. Проект реставрации памятника архитектуры нач. XVIII в. бывшего митрополичьего дома (корпус № 2) Киево-Печерской Лавры. Республиканские специальные научно-реставрационные производственные мастерские Госстроя УССР. Научно-исследовательский и проектный сектор. Автор проекта реставрации Е.М. Пламєницькая. Київ, 1960. Архів інституту УкрНДІпроектреставрація.
6. Орленко М. Проблеми та методи реставрації пам'яток архітектури України (XI – поч. XX ст.) Дисертація. КНУБА, МОН України. Київ, 2018. URL: http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2016/10/dis_Orlenka.pdf.
7. Отчет о реставрационных работах на памятнике архитектуры XVIII в. – бывшем Митрополичьем доме (корпус № 2) в Киево-Печерском государственном историко-культурном заповеднике. Государственный комитет по делам строительства Украинской ССР. Научно-исследовательский и проектный сектор Республиканских специальных научно-реставрационных производственных мастерских. Автор проекта реставрации архитектор Пламєницькая Е.М. Київ, 1965. Архів інституту УкрНДІпроектреставрація.
8. Сіткарьова О. Архітектура Києво-Печерської лаври кінця XVIII – XX століття. Київ : Головкивархітектура, НДІТ-АМ., 2001. 335 с.
9. Дятлов В. Києво-Печерская Лавра. Київ : Типографія Києво-Печерської Лаври, 2008. 446 с.
10. Києво-Печерская Лавра. Настоятели и наместники. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Киево-Печерская_лавра#Настоятели_и_наместники.
11. Романченко О. Формування розпланувальної структури Митрополічого саду Києво-Печерської лаври. *Церква наука суспільство: питання взаємодії*. Матеріали XV Міжнародної наукової конференції. Київ : 2017. 314 с.
12. Пламєницька Є. Атрибуція споруди, зображеної на гравюрі 1758 р. *Українське мистецтвознавство*. Республіканський міжвідомчий збірник. Випуск 3. Київ : Наукова думка, 1969. С. 137–145.
13. Сіткарьова О. Формування архітектурного ансамблю Києво-Печерської Лаври XVII–XX ст. Частина III, Том 3. Київ : «Хімджест», 2009. URL: http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Sitkaryova_Formuvannya-part3-t3.pdf.
14. Плановое задание на составление проекта ремонтно-реставрационных работ по памятнику архитектуры XVIII в. – XIX в. бывший дом митрополита (корпус № 2) Государственного заповедника-музея «Киево-Печерская Лавра». Министерство строительства УССР. Инспекция по охране памятников архитектуры. Київ, 1958. Архів інституту УкрНДІпроектреставрація. С. 1–2.

15. Пояснительная записка к проекту реставрации памятника архитектуры XVIII в. – бывшего Митрополичьего дома (корпус № 2) в Госзаповеднике «Киево-Печерская Лавра». Республиканские специальные научно-реставрационные производственные мастерские Госстроя УССР. Научно-исследовательский и проектный сектор. Автор проекта реставрации Е.М. Пламеницкая. Київ, 1960. Архів інституту UkrNDIproektrestavracija.

16. Міжнародна хартія про збереження та реставрацію пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія). Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. Київ : Фенікс, 2008. С. 77–79.

17. Романченко О. Проблеми і тенденції реставраційної практики середини ХХ – поч. ХХІ ст. (на прикладі церкви Феодосія Печерського в Києві). *Сіверщина в історії України*. Вип. 11. Глухів-Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2018. С. 19–26.

Romanchenko O.D. Restoration of the Metropolitan's House architectural ensemble of the Kyiv-Pechersk Lavra in the 1950s and 1960s

The architectural ensemble of the Kyiv-Pechersk Lavra, which is has an outstanding cultural value of world importance, was devastated during the Second World War. After the War, large-scale restoration and restoration works were launched in the Lavra, which contributed to the establishment of a Ukrainian restoration school, the development of a restoration methodology, and the formation of talented restoration architects. In particular, in the late 1950s – early 1960s, restoration works under the direction of Yevhenia Plamenytska were performed on the iconic monument of the Kyiv-Pechersk Lavra – the Metropolitan's House. This monument suffered significant damage during the Second World War. In general, the Metropolitan's House required not only the restoration of the lost structures, but also the strengthening of the existing ones. The work on the monument was carried out in accordance with the current legislation on conservation and scientific and methodological documents. Along with detailed measurements and full-scale studies of the monument, archival materials and historical sources were studied.

In the process of scientific research Ye. Plamenytska revealed important stages of creation and transformation of the object, in particular, refuted established ideas about its original nucleus, and also revealed a number of important details of the original architectural and decorative decoration of the facades. It is also revealed that in 1752–1761, as a result of the transformations, the Metropolitan's House was transformed from an archaic three-chamber building into a palace-type building. However, during the XIX – early XX centuries numerous additions were made to the Metropolitan's House which led to the almost complete loss of the features of the Baroque palace.

The project of restoration of the Metropolitan's House was designed to adapt it to the Museum of Ukrainian Art. The restoration concept intended to free the monument from architectural layers that have no artistic value and to restore the monument to its original appearance. The implementation of the project decisions was influenced by ideological motives related to the strengthening of the anti-religious campaign by the Soviet authorities. Restoration work was carried out during 1959–1963. Some project decisions that failed in those years remain relevant today.

Project of restoration of Metropolitan's House is a stage work of Ye. Plamenytska. Realization of this project provided stylistic integrity of architectural ensemble of Kyiv-Pechersk Lavra to a certain extent, that became a important factor in behalf of decision-making about entering of this ensemble in the UNESCO World Heritage List.

Key words: House of Metropolitan (Metropolitan's House), restoration, Kyiv-Pechersk Lavra, architectural monument, Ye. Plamenytska.

REFERENCES

1. Lohvyn, N. Yevhenia Plamenytska. Retrieved from <https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/554-евгенія-пламеницька/> [in Ukrainian].

2. Pamjatniki gradostroitelstva i architektury Ukrainskoj SSR. Illustrirovannyj spravocnik-katalog. Dom mitropolita. (korpus № 2). [Monuments of urban planning and architecture of the Ukrainian SSR. Illustrated directory-catalog. Metropolitan's House. (Building № 2). Retrieved from http://www.aljoshin.ru/Files/publika/pamyatniki_ua1/pamyatniki_ua1_078.html [in Russian].

3. Budynok mytropolyta 1727-1867, v yakomu-prozhivali-vidomitserkovni-ta-derzhavni-diyachi. Zvid pamjatok istorii ta kultury. [Metropolitan's House 1727-1867, home to prominent church and government figures. A collection of historical and cultural monuments.]. Retrieved from <http://pamyatky.kiev.ua/streets/lavra/verhnya-teritoriya-lavri-1120-st/budinok-mitropolita-1727-1867-v-yakomu-prozhivali-vidomi-tserkovni-ta-derzhavni-diyachi-mistilis-upravlinnya-lavrskogo-muzeyu-kultiv-ta-pobutu-i-vseukrayinskogo-muzeynogo-mistechka-viddil-stankovogo> [in Ukrainian].

4. Pasport pamjatky kulturnoji spadshchyny "Budynok mytropolyta". Document of National Kyiv-Pechersk historical and cultural reserve (NKPHCR). [in Ukrainian].

5. Archive of Institute UkrNDIproektrestavracija. (1960). Projekt restavracii pamjatnika architektury nach. XVIII v. byvshego mitropolichjeho doma (korpus 2) Kyievo-Pecherskoj Lavry. Respublikanske specialnye nauchno-restavracionnye proizvodstvennye masterskie Gosstroja UССР. Nauchno-issledovatel'skij i projektnyj sector. Avtor projekta restavracii Y.M.Plamenytska. [in Russian].

6. Orlenko, M. (2018). *Problemy ta metody restavracii pamjatok architektury Ukrainy (XI – poch. XX st.)*. [Problems and methods of restoration of monuments of architecture of Ukraine (XI - beginning of XX century)]. (Candidate's thathis). Kyiv. Retrieved from http://www.knuba.edu.ua/ukr/wp-content/uploads/2016/10/dis_Orlenka.pdf [in Ukrainian].

7. Archive of Institute UkrNDIproektrestavracija. (1965). Otchet o restavracionnyh rabotach na pamjatnike architektury XVIII v. – byvshego Mitropolichjem dome (korpus 2) v Kyievo-Pecherskom gosudarstvennom istoriko-kulturnom zapovednike. Gosudarstvennyj komitet po delam stroitelstva Ukrainskoj SSR. Nauchno-issledovatel'skij I projektnyj sector Respublikanskich specialnyh nauchno-restavracionnyh proizvodstvennyh masterskih. Avtor projekta restavracii architektov Plamenytska Y.M. Kyiv. [in Russian].

8. Sitkarova, O. (2001). *Arhitektura Kyievo-Pecherskoji Lavry kincja XVII – XX stolittja*. [Architecture of the Kyiv-Pechersk Lavra at the end of XVII - XX centuries.]. Kyiv: Golovkyivarhitektura, NDITIAM. [in Ukrainian].

9. Djalov, V. (2008). *Kyievo-Pecherskaja Lavra [Kyiv-Pechersk Lavra]*. Kyiv: Typografija Kyjevo-Pecherskoji Lavry. [in Russian].

10. Kyievo-Pecherskaja Lavra. Nastojateli i namestniki. [Kyiv-Pechersk Lavra. Priors and governors]. Retrieved from https://ru.wikipedia.org/wiki/Киево-Печерская_лавра#Настоятели_и_наместники. [in Russian].

11. Romanchenko, O. (2017). Formuvannya rozplanuvalnoji struktury Mytropolichjeho sadu Kyievo-Pecherskoji lavry. Cerkva – nauka – suspilstvo: pytannya vzajemodii. [Formation of the planning structure of the Metropolitan Garden of Kyiv-Pechersk Lavra. Church - Science - Society: Issues of Interaction.]. *Materials of the XV International Scientific Conference*, p. 314. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Plamenytska, Ye (1969). Atrybucija sporudy, zobrazhenoji na gravjuri 1758 r. [Attribution of a building depicted on an engraving of 1758.]. *Ukrainske mystectvoznavstvo. Respublikanskyj mizhvidomchij zbirnyk - Ukrainian Art Studies. Republican Interagency Collection*. Issue 3, pp. 137-145. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

13. Sitkar'ova, O. (2009). *Formuvannia arhitekturnoho ansamblju Kyivo-Pecherskoji Lavry XVII-XX st.* [Formation of architectural ensemble of Kyiv-Pechersk Lavra of XVII – XX centuries.]. Part III, volume 3. Kyiv: Himdzhest. Retrieved from http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Sitkar'yova_Formuvannya-part3-t3.pdf. [in Ukrainian].

14. Archive of Institute UkrNDIproektrestavracija. (1958). Planovoje zadanie na sostavlenie projekta remontno-restavracionnyh rabot po pamjanniku arhitektury XVIII v. – XIX v. byvshego mitropolita (korpus 2) Gosudarstvennogo zapovednika-muzeja "Kyievo-Pecherskaja Lavra". Ministerstvo stroitelstva UССР. Inspekciya po ohrane pamjatnikov architektury., p. 1-2. [in Russian].

15. Archive of Institute UkrNDIproektrestavracija. (1960). Pojasnitel'naja zapiska k projektu restavracii pamjatnika architektury XVIII v. – byvshego Mitropolichjeho doma (korpus 2) v Goszapovednike "Kyievo-Pecherska Lavra". Respublikanskije specialnye nauchno-restavracionnye proizvodstvennye masterskije Gosstroja UССР. Nauchno-issledovatel'skij I projektnyj sector. Avtor projekta restavracii Y.M.Plamenytska. Kyiv. [in Russian].

16. Mizhnarodna hartija pro zberezhennia ta restavraciju pamjatok i vyznachnyh misc (Venecianska hartija). Mizhnarodni zasady ohorony neruhomoi kulturnoji spadshchyny. (2008). [International Charter for the Preservation and Restoration of Monuments and Landmarks (Venice Charter). International principles for the protection of immovable cultural heritage.], p. 77-79. Kyiv: Fenix. [in Ukrainian].

17. Romanchenko, O. (2018). Problemy i tendencii restavracijnoji praktyky seredyny XX – pochatku XXI st. (na prykladі cerkvy Feodosija Pecherskoho v Kyjevi). [Problems and tendencies of restoration practice in the middle of the XX - beginning XXI century (on the example of Theodosius Pechersky Church in Kyiv)]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, issue 11, p. 19-26. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

